

Zakaj se ukvarjati z izbrisom?

In zakaj številko
Časopisa za kritiko znanosti
posvetiti izbrisanim?

Antropolog in član uredniškega odbora Borut Brumen, ki je znal združevati aktivizem in akademizem, raziskave na domačem terenu s tistimi v tujini, je pred nekaj leti dejal, da bi moralo biti raziskovanje izbrisa skupaj z izbrisanimi ena od prednostnih nalog slovenskega družboslovja in humanistike. Sam je s študentkami in študenti načrtoval tovrstno raziskavo, a mu je to preprečila prezgodnja smrt.

Ta številka Časopisa za kritiko znanosti želi biti eden od odgovorov na njegov apel. Obenem pa je tudi odgovor na držo slovenskega družboslovja in humanistike, ki se – razen redkih izjem – ovijata v molk ter tako namerno ali nenamerno sledita usmeritvam vladnih politik, ki posledic izbris ne odpravljajo, ampak nasprotno; trdijo, da izbrisa ni bilo in hkrati, da je ta problem že rešen.

K sodelovanju smo povabili tiste, ki so se v preteklosti s svojim pisanjem ali drugimi oblikami političnega delovanja javno zavzemali za pravice izbrisanih. Vseh nismo uspeli vključiti – marsikdo, ki ima pomembne zasluge pri razkrivanju problema, je zaradi različnih razlogov odsoten. Med njimi so tudi številni izbrisani, s katerimi smo želeli sooblikovati to številko, saj nismo želeli govoriti o njih brez njih. Zato to ostaja prednostna naloga za prihodnje objave o izbrisu.

Kot kažejo članki te številke Časopisa za kritiko znanosti, je izbris iz Registra stalnega prebivalstva, ki se je zgodil 26. februarja 1992, pravno, politično in socialno vprašanje. Sprva je bil odgovornost zakonodajne veje oblasti, kmalu potem pa dolgoletno delo nižjih sodišč in vlade, predvsem Ministrstva za notranje zadeve. Kulturno anestezijo, ki je bila potrebna za nemoteno (nasilno) izključevanje posameznikov in posameznic ter odvzem pravic, so vzdrževale množice, večina medijev in javnih institucij. Ta javni molk opiše prispevek Igorja Mekine, ki je kot novinar Mladine na problem izbrisa opozarjal že v prvi polovici devetdesetih. Prikaz različnih oblik in strategij sprenevedanj vladnih institucij je obenem ena od rdečih niti, ki se pojavlja v večini člankov te številke. Na najbolj neposreden način o njih govorijo zgodbe izbrisanih, tudi tistih, ki so zaradi izbrisa in posledične deportacije umrli.

Druga skupna značilnost besedil te številke kakor tudi Časopisa za kritiko znanosti nasploh, je vračanje iluzije, da znanstven pristop temelji na nepristranskem analiziranju dejstev. Dojemati svet,

urejati vtise o njem, spominjati se dogodkov pomeni zavzeti določeno stališče, ki je zmeraj subjektivno in pristransko. Avtorji prispevkov se jasno in nedvoumno postavljajo na stališče izbrisanih.

V uvodnih prispevkih razkrivamo vsebino slovenskega državljanstva, ki je bilo po eni strani predpogoj izbrisa, po drugi strani pa ga v simbolnem smislu vzpostavlja ravno izbris. Aleksandar Todorović, eden najbolj vidnih aktivistov na tem področju, v intervjuju reflektira proces politične subjektivizacije izbrisanih in nekatere učinke političnega delovanja dveh društev.

Članki kažejo prepletenost politične akcije in teoretskega dela. Politično delo ima, kot pravi Pierre Bourdieu, »toliko več možnosti, da se posreči, kolikor bolje se oboroži s teorijo, ki je dobro utemeljena v realnosti, torej zmožna teoretskega učinka«. Retorika nasprotnikov izbrisa, ki pravijo, da so izbrisani zgolj »proizvod politične kampanje«, na nek način kaže na uspeh gibanja izbrisanih. Osebe, ki so leta 1992 izgubile vse pravice, bi se lahko imenovala tudi drugače. Pred gibanjem izbrisanih so jih uradniki imenovali »zatečeni tujci« ali »tujci z neurejenimi statusi«, kar je zakrivalo metodo izključitve. Z uporabo pojma »izbrisani« je ta metoda postala vidna in to je rezultat političnega delovanja izbrisanih. To pomeni, da so se posamezniki in posameznice iz izoliranih pozicij žrtev transformirali v kolektivni govoreči in delujoči subjekt. Brez politične kampanje bi ljudje, ki so jim odvzeli status stalnih prebivalcev Slovenije in vse pravice, še vedno obstajali, a vsak zase, ne da bi se prepoznali pod skupnim imenom. Izbrisani sami sebe niso vzpostavili iz nič, samo zato, ker se ne bi hoteli asimilirati in podrediti [čeprav bi bil že to dovolj dober razlog, saj mora nekdo oblasti postaviti zrcalo]. Javno so razodeli družbene delitve in izključevanja, ki so v družbi že obstajala – v tem je simbolna moč gibanja izbrisanih. Postavlja pa se vprašanje, ali je ta simbolna moč hkrati že dejanska. Do neke mere gotovo. Poleg transnacionalnega aktivizma so tu še pravni boji, tako na ravni lokalnih sodišč kot na Evropskem sodišču za človekove pravice, kar bo poleg simbolne moči lahko imelo povsem dejanske, materialne učinke.

Danes, po večletni kampanji za pravice izbrisanih, že lahko trdimo, da se slovenska »enotnost v izbrisu« razblinja, politično delovanje pa se, kot rečeno, širi onstran meja, na evropski teren. A ta je raznolik in dvoumen: na eni strani ga zaznamujejo evropski parlamentarni poslanci in skupine, ki prakticirajo solidarnost in se borijo za regularizacijo priseljencev, na drugi pa ksenofobno zapiranje meja in ljudi brez papirjev ter njihovo ekonomsko izkoriščanje.

V tem kontekstu implicitna podpora Evropske komisije slovenskemu izbrisu [za katerega izbrisani ironično pravijo, da bi ga bilo treba patentirati] ne preseneča. Pristajanje Evropske komisije na nerešene zadeve v zvezi z izbrisom je mogoče razbrati iz odgovora evropskega komisarja za pravosodje, svobodo in varnost Franca Frattinija, ki je v začetku tega leta pojasnil, da je vprašanje izbrisanih stvar nacionalne zakonodaje in da Evropska komisija ni pristojna, da bi posredovala pri slovenski vladi.

Težko bi rekli, da izjemno restriktivna in zatiralska evropska politika do priseljencev in priseljenk brez papirjev in iskalcev zatočišča temelji na drugačnih načelih od tistih, ki upravičujejo izbris. Zakaj bi Evropska komisija svojo protislovnost še povečala, če pa se raje lahkotno distancira od zoprnih vprašanj, kot so pravica do državljanstva, dovoljenje za prebivanje, zavarovanje pri delu ipd. Očitno Evropski komisiji ustrezajo sedanje razmere, ko mnogi delavci in delavke z začasnimi statusi ali brez njih in nizkimi plačami, pod trajnim pritiskom deportacije, nimajo možnosti niti za življenje, kaj šele za učinkovito politično delovanje in sindikalno organiziranje.

Povezava z drugimi vrstami izbrisa, pri čemer se »slovenski izbris« kaže kot eden bolj dramatičnih simptomov evropskega izključevanja, je razvidna iz intervjuja z Robertom Pignonijem in članka Imma Tuccillo Castaldo. Oba se navezujeta na italijansko situacijo. Imma Tuccillo Castaldo v svoji analizi protislovij na področju državljanstev izpostavi primer tisočih Romov, ki so rojeni in živijo v

Italiji, a nimajo pravice do državljanstva, zaradi česar so prisiljeni životariti v »ilegali«, brez pravic. Nekateri med njimi so izkazali solidarnost z izbrisanimi in se priključili lanskoletni karavani v evropski parlament. Roberto Pignoni se ukvarja tudi z vprašanjem »brisanja« spomina v Italiji, kar omogoča, da se v neposredni bližini nekdanjih koncentracijskih taborišč pojavljajo sodobni centri za tujce, kamor so, med drugimi, zapirali tudi nekatere izbrisane.

Se širši kontekst predstavi Marta Gregorčič, ko poveže boje sorodnikov in prijateljev izginulih v Latinski Ameriki z boji izbrisanih. Politično delovanje izginulih, ki temelji na načelih samoorganiziranja in zoperstavljanja neoliberalizmu, ne zagovarja (le) partikularnih pravic skupin prebivalcev, ampak problematizira kolektivni spomin in odgovornost, ki zajema družbo kot celoto. S problemom odgovornosti se poglobljeno ukvarja tudi Vlasta Jalušič, ki se osredotoči na področje nekdanje Jugoslavije ter išče analogijo med zakrivanjem odgovornosti pri izbrisu in vojnami na Balkanu. Na povsem drugačen način se izbrisanih in njihove politične subjektivizacije loti Marta Stojić, ko skozi antropološko perspektivo pokaže na izbrisane kot na tiste, ki jih zaznamuje liminalnost. To pomeni, da niso niti povsem znotraj niti povsem zunaj družbe; nahajajo se v simbolnem vmesnem prostoru, v družbenem ne-času. Hkrati pa izbris opredeli kot metaforo, saj se je ta termin že tako družbeno uveljavil, da ga je mogoče prenašati na druga družbena področja.

Nekateri članki torej izbris analizirajo »navzven« (v primerjavi s situacijami v drugih državah in svetovnih regijah), spet drugi pa »navznoter« (v primerjavi s kršitvami pravic med ostalim prebivalstvom Slovenije). To analizo »navznoter« podrobneje prikažemo na primeru pravic do zdravstvenih storitev. Selektivni dostop do pravic, ki so bile prej vsem na razpolago, se je zgodil s prehodom v neoliberalni kapitalizem. Vprašanje, ki si ga ob tem zastavimo, je, kaj se zgodi z ljudmi, ki nimajo dostopa do zdravstvenih storitev, in kaj s sistemom, ki na prvo mesto postavlja dobiček, ovit v administrativna pravila zdravstvenega zavarovanja. Ali diagnoza »izbris« sodi v medicinske učbenike? Kot v intervjuju razlaga zdravnik Aleksander Doplihar, je neoliberalna usmeritev slovenskega zdravstva ustvarila vzporednice med odtegnitvijo pravic izbrisanim in ostalim prebivalstvom Slovenije: »Lahko bi rekli, da vse naše komitente vidimo kot eno skupino, ki se ji dogaja enako: če nimajo zdravstvene kartice, ne dobijo zdravstvene pomoči«.

Sedanja vladna retorika, ki jo analizira Boris Vežjak, pokaže na nadaljevanje izbrisa, obup(a)no sprenevedanje vlade, katere diskurz je daleč od vsakršne logične argumentacije in blizu argumentu moči. Neža Kogovšek v pravnem smislu to pokaže na primeru podrobne analize predloga ustavnega zakona, ki izbrisa ne rešuje, temveč ga legalizira. »S sprejetjem ustavnega zakona bi se ne le formalno, pač pa tudi vsebinsko poseglo v temelje osamosvojitve Republike Slovenije, saj gre pri sprejetju ustavnega zakona dejansko za dopolnjevanje Ustavnega zakona za izvedbo temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije z dne 25. 6. 1991,« zapiše Neža Kogovšek.

Obsežna kronologija na koncu odslikava vladne (ne)ukrepe pri ohranjanju problema (in njegovi eskalaciji, kot je bil denimo referendum o t. i. tehničnem zakonu) in akcije, ki so jih (pogosto z veliko domišljije) organizirali izbrisani in solidarnostna gibanja. Nekatere akcije so podrobneje predstavljene v recenzentskem kotičku.

Naj se na koncu ustaviva še pri nekaterih problemih gibanja. Zdi se, da sedanjo situacijo, v kateri se nahajamo aktivisti, tako izbrisani kot »vpisani«, dobro opisuje besedica vakuum – »prostor, iz katerega je bil izsesan ves zrak«, kar gibanje duši. Pravna sredstva v tej državi so izčrpana in navkljub dolgoletnim aktivnostim ter mnogim pozitivnim rezultatom se ni mogoče znebiti občutka, da stojimo na mestu. V takih trenutkih se pogosto zgodi, da se skupine začnejo ukvarjati same s sabo, z odnosi navznoter in ne le z bojem navzven. A kritična refleksija bi bila pravzaprav nujna v vseh časih in razmerah, saj gre za javno delovanje in kompleksne odnose, ki imajo politične učinke. Gre

za vprašanja kot denimo, ali smo pri skupnem delovanju vsi posamezniki in posameznice enako-pravni in kaj ta pojem pomeni v praksi. Kako ravnamo z razlikami med nami in kaj nam pomeni solidarnost? Kako ravnamo z notranjimi konflikti in napetostmi? Do katere mere smo uspeli reflektirati naše individualne (denimo raziskovalne in politične) ambicije in kako so umeščene v skupno delovanje? Kako razumeti avtonomijo gibanja izbrisanih? In predvsem, kako se še trajnejše povezati s skupinami, ki javno opozarjajo na druge vidike zatiranja in ki prav tako izumljajo odnose in prostore onkraj neoliberalizma. Ali kot pravi Balibar: »Nismo 'državljeni', ampak 'postajamo' državljani s tem, ko vstopamo v enega ali več procesov ustvarjanja državljanstva. In vstopamo toliko globlje, kolikor številčnejši in različnejši smo.« Obenem gre za vprašanje, koliko smo zmožni zahteve po pravicah izbrisanih in drugih delujočih skupin prikazati kot zahteve po pravicah za vse. Zatiranje ene skupine pravzaprav pomeni zatiranje vseh, saj se mehanizmom zatiranja ni mogoče izogniti – lahko pa se jim aktivno zoperstavimo.